

Förslag till nyplantering i Gathenhielmska trädgården

Exakt vad som växte i Gathenhielmska trädgården under 1700- och 1800-talet går inte att med säkerhet säga. Få källor finns bevarade från tiden, annat än kartor som visar gångsystemet och trädgårdens övergripande struktur. Som med många landerier och större anläggningar i utkanten av Göteborg kan man ändå gissa sig till att en stor del av trädgården utgjordes av nyttoväxter som användes i hushållet. Frukträd var med stor sannolikhet en betydande del av anläggningen. De äldsta bevarade träden, som den stora eken nära huset, har också säkerligen funnits på platsen redan på sent 1700-tal.

När vi kommer in på 1900-talet finns det däremot ett relativt rikt material av fotografier från platsen. Att identifiera arter eller till och med sorter utifrån dessa är mycket svårt, men man kan se att trädgårdens nedre delar hade en betydligt rikare och lumrigare karaktär än idag, samtidigt som bergspartierna var kalare och nästan helt fria från träd och buskar. Det bekräftas också i den beskrivning av trädgården som finns i tidskriften "Svenska hem i ord och bilder" som 1937 gjorde ett hemma-hosreportage från Gathenhielmska huset:

"Den gathenhielmska trädgården, som sträcker sig bakom huset upp mot söder, är en levande ljuvlig motsvarighet till de blommande 1600-talsväggarna i matsalen. Den har en nästan tropiskt generös flora, där ett av landets största körsbärsträd och två rikt bärande valnötsträd är särskilt intressanta. Men som kontrast till den sydländskt uppdrivna trädgården stöter man också på ett alldeles ursprungligt bohusländskt bergsparti med prästkragars och nejlikors mångfald. Under sommarens dignande trädkronor, över gångar, som behändigt slingrar mellan rosenrabatter, svärdsliljor och aprikoser, ligger det så mycket obestämbart, eggande i luften. En mörk höstkväll, då västanvinden kommer de gamla popplarna att knaka och rassla och kanske en grön måne skrämmd tittar fram bland trasiga moln - ja då är det väl helt enkelt omöjligt att inte se "Commendeuren, Wälbårne Herr Lars Gathenhielm" livs levande..."

Körsbär och valnöt var alltså en del av trädbeståndet som idag helt försvunnit och som därför föreslås återplanteras. Övriga förslag till trädarter har hämtats ur trädgårdslitteraturen från senare delen av 1800-talet, från den tid som den framtida rekonstruktionen tar sitt avstamp i. En viktig källa här utgörs av trädgårdsmästaren och botanisten Daniel Müllers böcker, vilka kom att få mycket stort inflytande i Sverige under mitten av 1800-talet. I hans böcker finns såväl utförliga växtlistor som exakta instruktioner för hur träd ska grupperas och väljas för att skapa harmoni.

1800-talet var en motsägelsefull period med hyllande av det rationella tänkandet och vetenskapliga framsteg å ena sidan, och å andra sidan det romantiska idealet med natursvärmande och historiskt tillbakablickande. Dessa dualiteter kom också att synas i trädgårdskonsten där man genom att kombinera barockens franska stilideal med 1700-talets engelska landskapsparker skapade det som kallades "tysk stil". I denna förenas böljande linjer och grupper av växter i en symmetrisk form, och denna kom också att få genomslag i Gathenhielmska trädgården. Detta var dessutom en tid då exotiska plantor från jordens alla hörn fördes hem till Europa och många parker och trädgårdar kom att få en mycket omfattande och ganska så brokig samling av växter.

Nedanstående principer är hämtade ur Daniel Müllers "Trädgårdskonst" från 1858 och ligger tillsammans med bokens växtlistor till grund för planteringsförslaget för Gathenhielmska trädgården.

Kap 8: Huru täd och buskar ordnas i en lustträdgård

§1 Af största vigt är att väl ordna träden och buskarne i trädgården, ty på dem och deras smakfulla sammanställning beror trädgårdens hufvudsakligaste skönhet. Träd och buskar bilda nemligen, eller bidraga åtminstone till att bilda alla scener, lemna skugga emot solstrålarne och skydd emot blåsten, samt locka sångfoglarna till trädgården, fhilka äfven mycket bidra till dess behag. Allt för många buskar och träd måste man likväl ej plantera, ty derigenom erhåller trädgården utseende af en skog, och man älskar äfven der fria platser, vackra gräsplanen, blomsterpartier m.m. Skugga, så angenäm den än är, blir obehaglig, då den användes för mycket.

§5 Enstaka på gräsplanen planteras gerna sådana träd, som äro sällsynta, eller hafva ett vackert eller eget utseende. Äfven af de mera allmänna kan en och annan vackrare art planteras enstaka på gräsplaner. Träd, som bilda stora, bredakronor, äfven sådana med nefhängande grenar, eller de som på annat sätt utmärka sig, tagas helst; de med nedhägande grenar planteras gerna vid sorgemonumenter, äfven kunna vackra löfsalar bildas af dem. Man planterar dessa ensamma träd helst så, att de mer eller mindre komma att stå i närheten af gångarne, så att de, utom att pryda, äfven lemna skugga. För att snart få trädgården skuggig, och på det att den till en början ej må se för gles ut, planteras gerna i stället för enkla träd, tre till fem tillsammans, hvilka kommer att till en början upptaga en lika stor plats, som sedan ett af dem, då det är utväxt. Alltefter som träden med tiden tilltaga i växten, borttagas de öfriga, och det vackraste lemnas då ensamt kvar. Allt för länge bör man likväl ej låta dem växa tillsammans; de sammanfläta sig icke endast med rötter och grenar, så att de knappast kunna skiljas, utan blifva beroende af hvarandra och så vana att understödja hvarandra, att de, åtskilde hvar för sig, knappast kunna motstå blåsten.

§15 Äfven sköna fruktträd kunna upptagas i lustträdgårdar. man bör här likväl mindre göra afseende på ädla fruktsorter, än på ett yppgit och skönt växtsätt, hvati de olika varieteterna äro ganska olika. En grupp med väl växta päronträd i midten och äppleträd omkring öferträffa, synnerligen under blomningen, icke så lätt af grupper, som äro bildade af så kallade parkträd.

"I valnötstrådet skugga", ur Svenska hem i ord och bild 1937

"Rosengång i kaparens trädgård", ur Svenska hem i ord och bild 1937

Fotou.nr:0:2527

Tillhör Göteborgs Stadsmuseum

Bergspartiet i Gathenhiemska trädgården 1933, Göteborgs stadsmuseum

GhmB:17093

Tillhör Göteborgs Stadsmuseum

*Frukträd och stor köksträdgård framför Gathenhiemska huset under tidigt 1900-tal.
Årtal okänt., Göteborgs stadsmuseum*

Foto: Tönnersjö plantskola

Juglans nigra – svart valöt

Zon I-III. Höjd 18-20m, bredd 10-15m.

Sparsamt förgrenat träd med genomgående stam. Barken blir mycket dekorativ, mörkt grå och med stort antal vågiga och korsande barkåsar. Bladen är sammansatta av smala, spetsiga småblad som får en gyllengul höstfärg och bildar ett fantastiskt mönster mot himlen. Ger väldoftande runda nötter.

Valnötsträd växte i Gathenhielmska trädgården fram till mitten av 1900-talet. Troligen var det dock äkta valnöt - *Juglans regia* - som är betydligt känsligare och som kräver en mycket varm och skyddad växtplats. För att minska risken för att valnötsträden återigen dör och försvinner från trädgården rekommenderas därför att svart valnöt används.

Foto: Tönnersjö plantskola

Aesculus flava – gulblommig hästkastanj

Zon I-IV. Höjd 12-15m, bredd ca 10m.

Vackert parkträd som ursprungligen kommer från nordamerika. Blommor vackert i maj-juni med gula blommorna med rosa inslag. På hösten färgas trädet i vackra, gulorangea nyanser.

Rekommenderas av Daniel Müller i "Trädgårdskonst" från 1858 för sin utmärkande blomning.

Foto: Missouri Botanical Garden

Fraxinus ornus – manna-ask

Zon I-III. Höjd 10-12m, bredd 7-9m.

En annorlunda ask med mycket vackra cremevita, doftande blommor i juni. Ursprungligen från Sydeuropa och Mindre Asien. Får vackra höstfärger i nyanser från gult till purpur.

Rekommenderas av Daniel Müller i "Trädgårdskonst" från 1858 för sin blomning och doft. Kallades förr för blomsterask.

Foto: Plantagen

Surkörsbär - Prunus cerasus 'Skuggmorell'

Zon I-V.

En av landets äldsta körsbärssorter. Ger mörkt brunröda bär med syrlig smak. Dekorativt medelstort träd med vacker blomning.

Insamlat via POM och ingår i SLU:s projekt "Grönt kulturarv".

Foto: Nordiska museet

Malus domestica - äpple av sorterna 'Princess', 'Frösåker' och 'Rossvik'

Fruktodlingen i Sverige har gamla anor. Redan under 1500-talet skrev Olaus Magnus i sin "Historia om de Nordiska Folken" om fruktodling, mustberedning och äppelimport i Sverige. Kring sekelskiftet 1900 räknar man med att det fanns omkring 500 olika äppelsorter. Många historiska sorter har bevarats till idag, till exempel *Princessäpplet* som odlades i Göteborgstrakten under 1800-talet och som ger söta och saftiga frukter med en lätt smak av kanel.

Foto: Wikipedia

Quercus robur - skogsek

Zon I-V. Höjd 20-25m, bredd 15-20m.

Eken är ett värdefullt träd i den svenska kulturhistorien. Det är ett karaktärsfullt träd som blir både högväxt och får en bred krona och kan bli nära tusen år gammalt. Vackert som solitärträd.

Föreslås för nyplantering för att på sikt kunna ersätta den befintliga gamla eken nära Gathenhiemska huset.

Foto: SLU

Rosa 'Lövhult'

Zon I-VII. Höjd 0,7 -1,2m.

Sorten är en variant av fylldblommig kanelros som odlats i Sverige mycket länge och som fortfarande ofta återfinns i gamla trädgårdar och på ödetomter. Frisk, anspråkslös, och lättodlad. Blommor med vackra, fyllda, mörkrosa blommor på försommaren.

Sorten har härör från Lövhult i Småland.

Utsedd till årets POM-ros 2010.

Foto: Helena Verghese Borg

Rosa 'Stanwell Perpetual'

Zon I-VI. Höjd 1,8m.

En mycket vacker pimpinellros med en riklig och återkommande blommning. Stora, fyllda, ljusrosa blommor med doft av persika och geranium. Frisk och anspråkslös samt skuggtålig.

En sort som uppkommit spontant i byn Stanwell i England under mitten av 1800-talet.

Foto: Wikipedia

Rubus odoratus - rosenhallon

Zon I-VI. Höjd 1,5-2m.

Rosenhallon har stora vackert gröna blad som ger ett lummigt intryck. Kan sprida sig kraftigt. Blommor i rosenrött. Trivs i sol-halvskugga.

Rekommenderas av Daniel Müller i "Trädgårdskonst" från 1858 för sina stora, vackra blad.

Foto: Odlanu

Syringa chinensis - parksyrén

Zon I-IV. Höjd 4-5m.

Parksyrén är en korsning från 1777 mellan *Syringa laciniata* och *Syringa vulgaris* som uppstod i botaniska trädgården i Rouen, Frankrike. Blommar rikligt med ljusviolettera blomklasar i maj-juni.

Rekommenderas av Daniel Müller i "Trädgårdskonst" från 1858 för sina fina blad och lila blomning. I bilder från tidigt 1900-tal framgår det att syrener växt i Gathenhielmska trädgården på den gamla repslagarbanan.

VÄXTFÖRTECKNING NYPLANTERING:

TRÄD:

Juglans nigra - svart valöt

Aesculus Flava - gulblommig hästkastanj

Fraxinus ornus - manna-ask

Prunus cerasus - historiska surkörsbärssort: Skuggmorell

Malus domestica - historiska äppelsorter: Frösåker, Princess & Rossvik

Quercus robur - skogsek

BUSKAR:

Rosa - historiska buskrosor: Lövhult & Stanwell Perpetual

Rubus odoratus - rosenhallon

Syringa chinensis - parksyrén

PERENNER & LÖKVÄXTER: